

Панајотис Кондилис

УНИВЕРЗАЛИЗАЦИЈА ТЕХНИКЕ И ЗАПАДНА КУЛТУРА*

Технизација привреде и света живота, која се од пре око једног века све бржим темпом одвија на планетарном нивоу, се често тумачила и тумачи као пропратна појава или макар као предзнак универзалног продора западне културе, обликоване ренесансом и просветитељством. Ово тумачење почива на два повезаним претпоставкама које се већином нерелективно узимају за основу. Са једне стране постулира се не само временски, него садржински и квалитативни континуитет западне културе. Она је наводно у главним цртама очувала јединство њених конститутивних компонената, и оне са своје стране наводно припадају заједно зато што извиру из једног и истог рационалног духа. Тај дух, додуше, испољава се час технички и економски, час политички и етички, али напослетку жели и постиже увек исто, како, рецимо, треба да докаже паралелни развој технике односно слободне привреде и политичке слободе односно правнодржавне хуманости.

Из те појмовне и повесне повезаности материјалне цивилизације и етичко-политичке културе следи друга претпоставка, наиме да већ продор техничке цивилизације који захтева једну одређену поделу рада односно социјалну покретљивост и стога разграђује ауторитарне патријархализме, мора са собом носити и одговарајућу етичко-политичку културу.

Ова корелација је тачна у општем социолошком смислу, да се заиста између техничког развоја, облика привредног и социјалне организационе форме може посматрати узајамно дејство, које, додуше, може изгледати врло различито и

* Чланак је изворно објављен под називом „Was heißt westlich?“ у *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 19. 11. 1994. Исти чланак пренесен је у књизи *Das Politische im 20. Jahrhundert: Von den Utopien zur Globalisierung*, Manutius Verlag, Heidelberg, 2001, S. 193–201. (прим. прев.)

нарочито не говори ништа апсолутно обавезујуће о политичком устројству. Овде се, међутим, не ради о томе да ли је социолошка корелација генерално тачна, него да ли су корелирајуће величине у погледу њиховог садржаја, њихове специфичне тежине и њиховог начина комбиновања током последњих столећа западне повести више или мање остале стабилне. Према моме мишљењу то није случај.

Од последњих деценија деветнаестог столећа догодио се радикални прелом који је променио форму, садржај и композицију западне, до тада грађански обликоване културе – и тек је тај прелом омогућио универзализацију неких аспеката те културе који су сада свакако били истргнути из своје изворне повезаности, развили сопствену динамику и многоструко се окренули против других аспеката са којима су раније стајали у идејном односу хармоније. Тако је универзализација западног – или правилније: онога са запада (*von Westlichem*) – била пропраћена разградњом онога што је од ренесансе до рецимо Првог светског рата било западно-европско.

ПОЛИТЕИЗАМ ПОТРОШЊЕ

Компликовани процес универзализације онога са запада уз паралелно распадање западне, грађански обликоване културне синтезе може се добро пратити на кључном питању технике. Унутар оне синтезе техника се појављивала као дело и тековина прометејске димензије једног *homo universalis*-а који је своју мултидимензионалну јединственост могао очувати само тако што је умео да своју техничку активност повеже са тежњама друге врсте и да своје читаво деловање опет подреди вишим циљевима.

Свакако, не може бити говора о томе да је *homo universalis* икада постао социјално помена вредна стварност или да одређујући синтетичко-хармонизујући приступ грађанске фигуре мишљења демонстрира по себи фактичку супериорност грађанске културе над другима. Али такви идеали и идеологеме симболички заступају чињеницу да је – докле год је према данашњим мерилима техника нововековља била елементарна и пре свега докле год још није обухватила живот широких маса – технички искористиво механицистичко схватање природе остало испреплетано са једном митском

представом природе. Потоње је деловало као етичка и естетска норма која је директно или индиректно подупирала хијерархизацију олигархијског грађанског либерализма, иако је такође могла бити интерпретирана и против њега.

Имајући у виду ту констелацију која је у осамнаестом и деветнаестом столећу, уз све важне супротстављене тенденције била социјално меродавна, смена олигархијског либерализма модерном масовном демократијом изазвала је пад митске представе природе. И то у мери у којој се техника одвојила од прометејских напора *homo universalis*-а како би се ставила у прозаичну службу задовољавања масовних потреба, дакле повезала се процесом масовне производње и масовне потрошње. Аутономизација технике од старе идеолошке повезаности и њено преплитање са виталним функцијама масовне демократије имало је за последицу знатно померање културних тежишта, које се између осталог објавило у двостраној кризи појма рационалности. Супротност између техничке и етичко-нормативне рационалности, која је појмовно одавно била позната, али није посебно узнемиравала ни осамнаесто ни деветнаесто столеће, постала је током двадесетог столећа прека тема.

Са друге стране, показало се да су оба процеса масовне производње и масовне потрошње, додуше, у истој мери неопходни за опстанак масовнодемократске друштвене формације, али се везују са ставовима и начинима понашања који ни етички ни психолошки не иду безусловно заједно – и то иако морају да напоре постоје и делују у истом друштву и чешће у истој особи. Масовна производња захтева деловање чисто техничке рационалности, која се са своје стране не исцрпљује у ужем процесу производње, него се протеже на привредну рачуницу уопште: она налаже акумулацију и одрицање од непосредног уживања. Насупрот томе, масовна потрошња на западу је потпомагала једну хедонистичку етику која је у врло различитим варијацијама – од вулгарно материјалистичких до високо спиритуалистичких – одбацила више или мање аскетску, дакле на одрицање оријентисану, хришћанску или грађанску етику и истовремено уздигла светоназорни и етички политеизам ка готово нормалној, у сваком случају одлучујућој форми мишљења и живота. Сада коегзистирају и конкуришу или се међусобно стапају свакојаки „рационализми“ и „ирационализми“. Само техни-

чка рационалност не сме дозволити себи никакву забаву; напротив, она се мора изоловати од лудачких слобода сфере потрошње, иако јој је она потребна као простор развоја. Ова спознаја је значајна како би се могло поштено односити према културном аспект у универзализације западне технике. Уколико је аутономизација техничке рационалности пропраћена програмским, не тек економским, разбијањем јединства и обавезности сфере културе, која се сада као масовна култура претвара у сферу потрошње, тада се од постигнућа техничке рационалности не могу више очекивати никакви једнообразни и једнозначни културни садржаји. За планетарним проширењем западне технике не мора, дакле, следити проширење онога што је некада било културно повезано са техничко-индустријским духом. Културни развитак може чак поћи обрнутим правцем као што сведоче растућа мноштва езотерије, медитације, магије или на духовно захтевнијим нивоима уметничког примитивизма, које запад деценијама увози у мери у којој извози технику.

Уопштеније формулисано: док се техника као тип рационалности и као тип праксе у планетарним размерама показује јединственом, културни садржај радњи које конституишу ширу сферу потрошње варира веома снажно. Или другачије казано: што више варирају културни садржаји на које се односи материјална и духовна потрошња, то безбојнија и необавезнија постаје техника у културном погледу. Стога је преурањено очекивање да ће својим планетарним пробојем техничка реалност успоставити према својим специфичним потребама и заповестима оријентисану светску културу. Јаз између производње којом се влада технички-рационално и хедонистички (дакле, преко циља „самоостварења“) обликоване потрошње могао би се чак и продубити напредовањима технике. Јер, нарасла продуктивност ће све више људи отпустити из директног бављења производњом у могућност једног антитеницистичког начина мишљења и живота. Тиме би пантеизам или пандемонијум потрошне културе могао постати још непрегледнији. Гледано на тај начин, садашња техничка рационалност, по себи и без помоћи других социјалних фактора, може једнако мало ујединити културну

сферу у свом знаку као што је заједничка употреба точка и плуга могла довести на исти именилац староегипатску и старокинеску културу или као што је употреба истог алфабета у једном друштву могла створити сагласност о „стварном“ смислу спорних појмова.

Искуства са ширењем западног културног добра у двадесетом столећу разјашњавају да је оно било успешније што се више „западно“ удаљавало од канона ренесансом и просветитељством обликоване културе. Овде изгледа поучно поређење релативних достигнућа оба главна представника „западног“ у модерном свету, наиме Европе и Сједињених Држава. Европа је културно владала светом у свом либералном и империјалистичком добу, када је садашња масовна култура била тек у зачетку; стога је европска култура изван Европе утицала већином само на припаднике виших слојева које је, уосталом, често мучила криза идентитета.

Другачије је са Сједињеним Државама које су, као што је још Токвил опазио, прилично рано ступиле у масовнодемократску фазу: оне су се одупрле опасностима које су због мултинационалне мешавине претиле њеном јединству, између осталог и помоћу асимилационе снаге масовне културе. Поплава глобуса америчком културом, пре свега након 1945. не може се свести тек на светско политичко присуство Сједињених Држава. Разлози за то морају се тражити и у самој каквоћи те културе која уз сву разноликост у својој сржи представља мешавину ноншалантног техницизма и за свакојаке сврхе потрошње употребљивог кича, на шта нечиста савест издаје древних традиција не баца сенку. Има, дакле, дубљег социјалноповесног и културноповесног смисла да је „позападњачење“ данашњег света, утолико колико је реално, вођено и постигнуто више као американизација, него као европеизација. Елементи европског нововековља су, наравно, такође путовали светом и чак ту и тамо пуштали корење. Међутим, ово није одлучујуће у садашњем контексту, него шири оквир културног пантеизма у коме се ови елементи уклапају поред делом сасвим хетерогених. Они су, другим речима, присвојени не као узорак једне више и сепаратне културе (управо то је, међутим, било саморазумевање европске културе до рецимо 1900), него као равноправни и по потреби заменљиви делови флукутирајуће целине.

ПОГОДНО ЗА БЕСКРАЈНО КОМБИНОВАЊЕ И БЕЗБОЈНО

Све у свему запад је, дакле, преко своје технике извозио нешто што је, додуше, културно релевантно, али истовремено из разлога његове могућности комбиновања са врло различитим културним садржајима културно безбојно. Није извожен кохерентни и самостални културни ансамбл чији би планетарни пробој дугорочно осигурао супериорност запада, него инструмент који се може изоловати и слободно употребљавати, и који се убрзо може чак окренути против запада (исто уосталом као и „слободна трговина“ или „људска права“, уколико они имплицирају неограничну слободу кретања). У почетку се извозник, наравно, налази у предности. Опијен краткорочним добицима лако губи из вида унутрашњу логику развоја. Ипак, убрзо мора запазити да имитације могу имати убедљивији успех од његових сопствених оригиналних творевина. Чак и под претпоставком да би се конфликтни заостаци и неравнотеже за све стране могли избећи и на светском нивоу издејствовати равномеран развој технике и хомогено светско друштво, тада би то културно на дужи рок произвело проширење и учвршћивање синкретизма и пантеизма, а не преовладавање његове западне компоненте, како год она након неколико деценија могла изгледати.

Ипак, реализацији ове могућности, са којом данас рачунају оптимистичне космополите, стоје на путу велике препреке. Неизбежно питање расподеле приморава сваког актера на међународној бини на то се опомиње на сопствено самоодржање – а самоодржање укључује са собом културни идентитет као симболичко везивно ткиво. Такође, узимајући у обзир знатне идеолошке просторе слободе, који припадају сваком више или мање атомизованом потрошачким друштву, може се основано замислити да би се културна осмоза на планетарном нивоу држала у одређеним еластичним границама. То би одговарало образовању већег броја основних типова масовне демократије. Ова диференцијација не би се евентуално зауставила ни пред јунктимом слободне привреде и парламентаризма западног типа. Требало би напоменути да се питање расподеле поставља и у случају општег раста и благостања, и то онда када апсолутни добици у очима заинтересованих износе мање него релативни добици,

што значи они које неко постиже у поређењу са другима. Међутим, када би се питање прерасподеле поставило под условима актуелне оскудице услед драматичних економских и демографских развоја, тада би осетно смањење масовне потрошње водило одговарајућем сужавању културног пантеизма. Културно раздвајање између различитих типова масовне демократије би се, дакле, заострило. Тада се, наравно, не би срушила тек политичка легитимација, која напоследку почива на растућем благостању у стварности или у перспективи. То би изискивало и светоназорну преоријентацију, јер не би заказало ништа мање него понос и мотор друштва које масовно производи и масовно троши: техника. Већ данас техника делом живи од тога да она сузбија сопствене нуспојаве. Њена напредовања постају тиме све фиктивнија. И велике апорије западног нацрта света у доба масовне демократије и културне безбојности технике све више долазе у први план.

Превео с немачког
Душан Достанић